

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ

INSTITUTIONAL PRECONDITIONS FOR INCREASING THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFECTIVENESS OF FOREST MANAGEMENT

Анатолій КАРПУК,
доктор економічних наук,
Національний університет
біоресурсів і природокористування
України, Київ

Anatoliy KARPUK,
Doctor of Economics,
National University of Life
and Environmental Sciences
of Ukraine, Kyiv

Максим ШЕСТАК,
Національний університет
біоресурсів і природокористування
України, Київ

Maksym SHESTAK,
National University of Life
and Environmental Sciences
of Ukraine, Kyiv

Сфера лісокористування на сьогодні не відзначається високим рівнем еколого-економічної ефективності. Це є наслідком не завжди продуманої політики держави та окремих суб'єктів господарювання щодо використання можливостей і резервів більш комплексного залучення в господарський оборот сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу. Однією з причин низького рівня еколого-економічної ефективності є також повільна інституціоналізація сучасних форм лісогосподарювання, які сприяли б підвищенню рівня переробки деревини, зменшенню втрат лісо-сировини на лісосіках, збільшенню обсягів заготівлі другорядних лісових матеріалів та побічного лісокористування. Тобто несформованими є інституціональні передумови підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування, які відповідали б сучасним викликам невиснажливого та неперервного використання лісоресурсної бази соціально-економічного розвитку і враховували б основні тенденції інституціональних трансформацій у природно-ресурсній сфері.

В останні роки у працях вітчизняних вчених значна увага приділяється удосконаленню інституціонального середовища розвитку лісового господарства, зокрема виявленню резервів підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування [1; 3-6]. При цьому недостатньо конкретизованими є підходи щодо впровадження нових інституціональних форм господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, які забезпечували б досягнення як економічних, так і екологічних пріоритетів.

Метою даної публікації є теоретико-методологічне обґрунтування пріоритетів формування

інституціональних передумов підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування з урахуванням наслідків та основних напрямів поглиблення інституціональних трансформацій у природно-ресурсному секторі національного господарства.

Підвищення рівня еколого-економічної ефективності лісокористування є однією з основних доміант національної та регіональної лісової політики, а також важливою передумовою імплементації природоохоронних директив Європейського Союзу. Причиною розгляду екологічної та економічної складової

ефективності є необхідність врахування всього спектра чинників, які формують лісоресурсний потенціал як складову соціально-економічного розвитку та як основу асиміляційного потенціалу територій.

Тобто екологічні та економічні пріоритети мають синхронізуватися і розглядатися як невід'ємні елементи збалансованого, неперервного та невиснажливого лісокористування. Тривалий час при виборі механізмів виявлення резервів та основних факторів забезпечення прийняттого рівня еколого-економічної ефективності лісокористування домінував галузевий підхід. Тобто лісові та лісогосподарські активи розглядалися як фактори лісогосподарського виробництва, що призводило до виснажливого освоєння лісоресурсного потенціалу та незадовільного відтворення окремих його складових. Підвищення показників економічної ефективності лісокористування пов'язувалося з додатковим залученням у господарський обіг деревних ресурсів, а це у свою чергу стимулювало не завжди обґрунтоване проведення різних видів рубок і призвело до погіршення породної вікової структури лісового фонду.

У статті обґрунтовано необхідність удосконалення інституціональних передумов підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування. Виявлено основні резерви ефективнішого залучення лісоресурсного потенціалу у відтворювальний процес. Розроблено порядок імплементації інститутів державно-приватного партнерства у сферу лісового господарства як базової передумови підвищення ефективності лісокористування на основі розширення сфери застосування партнерських відносин між власниками лісових і лісогосподарських активів та суб'єктами приватного підприємництва, ідентифікації форм партнерських відносин і специфікації державних та приватних партнерів. Сформовано авторський варіант системи регулювання партнерських відносин у лісовому господарстві за умови передачі прав тимчасового користування лісовими й лісогосподарськими активами та входження державних і приватних партнерів у статутні й нестатутні об'єднання.

The article deals with the necessity to improve the institutional preconditions for increasing the ecological and economic effectiveness of forest management. The main balances of more effective attraction of forest resource potential into recreational process have been revealed. It is elaborated the order of implementation of the institutes of public-private partnership into the sector of forest economy as a basic precondition to improve the effectiveness of forest management based on expansion of the field of application of partnership relations between the owners of forest and forest economy assets and private businesses, identification of the forms of partnership relations and the specification of public and private partners. It is formed the author's version of the system of partnership relations management in forest economy providing that the rights of temporary usage of forest and forest economy resources are assigned and that the public and private partners enter statutory and non-statutory unions.

Рис. 1. Основні групи резервів підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування

Практика господарювання передових лісогосподарських підприємств та позитивний європейський досвід підтверджують необхідність застосування комплексного підходу щодо виявлення й використання резервів підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування. На основі опрацювання значної кількості наукових джерел та аналізу основних тенденцій використання лісових ресурсів у національному господарстві було виділено чотири групи резервів, використання яких сприятиме підвищенню рівня еколого-економічної ефективності лісокористування (рис. 1).

Однією з основних груп резервів підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування є розширення площі земель лісогосподарського призначення, яке передбачає здійснення цілого комплексу лісівничих, лісоохоронних та агролісомеліоративних робіт, спрямованих на збільшення площі земель лісового фонду як ареалу нарощення лісоресурсного потенціалу. Для розширення земель лісового фонду існують об'єктивні передумови, які зумовлені надмірною розораністю територій України, підвищеним рівнем урбанізованості окремих регіонів, високим рівнем викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря.

На жаль, держава та регіональна влада не використовує навіть критично необхідного комплексу заходів щодо стимулювання (крім постійних лісокористувачів) інших суб'єктів підприємницької діяльності до нарощення площ лісовідновлення. Це стосується суб'єктів аграрного, рекреаційного та водного підприємництва, діяльність яких безпосередньо та опосередковано пов'язана з використанням елементів лісоресурсного потенціалу та земель лісового фонду. Також не повною мірою при програмуванні процесів лісовідновлення враховується асиміляційна роль лісу як важливого субстрату поглинання екологічно небезпечних речовин, дієвого запобіжника водної ерозії та дефляції ґрунтів, результативного фактора нарощення недеревної сировини.

Важливою групою резервів підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування є нарощення обсягів та змен-

шення втрат лісосировини. Це пов'язано з тим, що при проведенні різних видів рубок, транспортуванні деревини та її переробці мають місце значні втрати цінної лісосировини. Зокрема, при проведенні рубок утворюються значні обсяги порубкових решток та іншої неліквідної деревини, які підлягають спаленню, що звужує сировинну базу для виробництва твердих енергетичних матеріалів та сприяє збільшенню емісії вуглекислого газу в атмосферу.

Також мають місце значні втрати лісосировини при транспортуванні деревини у зв'язку з незадовільним станом лісових доріг та високим рівнем фізичного спрацювання лісовозів. Тривалий період домінування виснажливого способу лісокористування, який базувався на освоєнні найбільш цінних порід деревини призвів до нераціонального використання низькосортної деревини.

Відсутність відповідних мотивацій у діяльності постійних лісокористувачів та суб'єктів приватного підприємництва призвела до переважання у структурі виробництва продукції з низькою часткою доданої вартості, що знизило економічну віддачу лісових та лісогосподарських активів в цілому. На сьогодні в багатьох регіонах, особливо у Поліській зоні, має місце низька частка стиглих деревостанів у віковій структурі лісового фонду, натомість є високою питома вага молодняку. Це звужує у короткостроковій перспективі можливості державних лісогосподарських підприємств щодо нарощення обсягів виробництва, робіт та послуг лісового господарства за рахунок додаткової заготівлі цінних порід деревини. За таких умов важливим резервом підвищення рівня еколого-економічної ефективності лісокористування є забезпечення більш комплексного використання лісового фонду з високою часткою молодняку через нарощення обсягів заготівлі недеревної сировини.

Підвищення рівня капіталізації використання лісових та лісогосподарських активів пов'язується зі збільшенням масштабів рекреаційного лісокористування, оскільки лісові біоценози виступають ареалом активізації рекреаційної діяльності як у частині розбудови санаторно-курортного, так і туристично-оздоровчого

Рис. 2. Імплементція інститутів державно-приватного партнерства у сферу лісового господарства

господарства. Підвищення дієвості рекреаційного лісокористування пов'язується з налагодженням коопераційних зв'язків між державними лісогосподарськими підприємствами та суб'єктами рекреаційної діяльності: спеціалізованими підприємствами та суб'єктами зеленого й сільського туризму. Така співпраця дасть можливість розширити спектр рекреаційних послуг на основі більш раціонального використання несировинних якостей лісу, які мають лікувальні та профілактичні якості.

Важливу групою резервів зростання еколого-економічної ефективності лісокористування є заходи щодо екологізації лісогосподарської діяльності. Вони мають сприяти впровадженню апробованих світовою практикою форм господарювання на землях лісового фонду, які мають природоохоронний статус. Вагоме значення має також відповідність українських лісів екологічним стандартам та технічним регламентам, які прийняті у Європейському Союзі, оскільки це є запорукою підвищення рівня інвестиційної привабливості вітчизняного лісового господарства та значною мірою впливає на конкурентоспроможність української лісогосподарської продукції на світових ринках.

Значний потенціал підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування міститься в частині формування інтегрованих систем управління природними ресурсами, особливо в зоні природної ренатуралізації осушених сільськогосподарських угідь, де відбувається стихійне заліснення й фактичне розширення земель лісового фонду. Таке явище має позитивний вплив за умови регульованої ренатуралізації осушених земель, що дасть можливість укріпити агроландшафти, упередити підтоплення сільськогосподарських угідь та населених пунктів.

Враховуючи домінування державної форми власності на переважну більшість лісових та лісогосподарських активів та необхідність залучення додаткових інвестицій у сферу лісового господарства, актуалізується проблема інституціоналізації державно-приватних партнерств у сфері господарського освоєння лісоресурсного потенціалу [7]. У першу чергу має

бути забезпечена імплементція інститутів державно-приватного партнерства у сферу лісового господарства шляхом внесення змін і доповнень у Закон України «Про державно-приватне партнерство» (рис. 2).

Зокрема, використання лісових та лісогосподарських активів, а також здійснення окремих видів лісогосподарських та лісоохоронних робіт мають бути віднесені до сфер застосування окремих форм партнерських відносин між постійними лісокористувачами та бізнесовими структурами. Сферами застосування державно-приватного партнерства мають стати: садіння та висівання лісу; агролісомеліорація; заготівля другорядних лісових матеріалів та побічне лісокористування; переробка відходів лісосічного виробництва; будівництво лісових доріг; мисливське господарство та рекреаційне лісокористування. Тобто угоди державно-приватного партнерства мають бути інституціоналізовані для переважної більшості сфер усього лісопродуктового ланцюга, щоб максимальною мірою використати всі наявні резерви підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування.

У Законі України «Про державно-приватне партнерство» мають бути чітко ідентифіковані форми партнерських відносин між власниками лісових та лісогосподарських активів, які передбачатимуть як передачу прав їх тимчасового використання, так і можливість входження державних і приватних партнерів у статутні та нестатутні підприємницькі об'єднання. Такими формами державно-приватного партнерства мають стати: концесія, кластер, оренда, угода про розподіл продукції, контракт на обслуговування, асоціація, державний холдинг.

Для забезпечення прозорості партнерських відносин між власниками лісових і лісогосподарських активів та підприємницькими структурами, зокрема фінансово-кредитними установами, у законодавчих актах варто привести специфікацію державних партнерів. На нашу думку, можливість вступати в партнерські відносини із суб'єктами підприємництва мають отримати державні лісогосподарські підприємства, комунальні лісогосподарські підприємства, науково-дослідні інститути

Рис. 3. Система регулювання партнерських відносин у лісовому господарстві за умови передачі прав тимчасового користування лісовими та лісогосподарськими активами

Рис. 4. Система регулювання партнерських відносин у лісовому господарстві за умови входження державних та приватних партнерів у статутні та нестатутні об'єднання

лісового господарства та агролісомеліорації, лісові дослідні станції, вищі навчальні заклади лісівничого спрямування.

Найскладнішою проблемою інституціоналізації партнерських відносин у сфері лісового господарства є визначення переліку приватних партнерів, які можуть вступати у партнерські відносини з постійними лісокористувачами та іншими державними і комунальними власниками лісових та лісгосподарських активів. На наш погляд, такими приватними партнерами мають стати: суб'єкти аграрного підприємництва, суб'єкти приватного лісгосподарського підприємництва, деревообробні підприємства, підприємці-фізичні особи, іноземні підприємницькі структури, фінансово-кредитні установи, підприємства целюлозно-паперового та лісохімічного підкомплексу.

Наступним етапом інституціоналізації партнерських відносин у сфері лісового господарства є формування систем регулювання взаємовідносин між державними і приватними партнерами. У лісовому господарстві виділяється дві основні форми державно-приватного партнерства: «перша форма, яка базується на передачі прав тимчасового користування лісовими та лісгосподарськими активами від державного до приватного партнера; друга форма, яка передбачає входження державного та приватного партнера у статутні та нестатутні підприємницькі об'єднання» (рис. 3 та 4).

Система регулювання партнерських відносин, які базуються на передачі прав тимчасового користування лісовими та лісгосподарськими активами, передбачає безпосередній вплив обласних управлінь лісового і мисливського господарства на взаємодію державного й приватного партнера в частині використання лісоресурсного потенціалу та лісгосподарського і деревообробного обладнання [2]. Також ця система регулювання передбачає безпосередній вплив на партнерські відносини регіональних підрозділів екологічної інспекції, яка контролює дотримання природоохоронного законодавства, використання лісосічного фонду відповідно до проектів лісовпорядкування, а також вплив партнерів на навколишнє середовище.

Суб'єктом регулювання також є органи місцевого самоврядування, які здійснюють вплив на державних та приватних партнерів в частині покращення соціальних стандартів місцевого населення та соціально-економічного піднесення територій, де здійснюється лісгосподарська та деревообробна діяльність. Важливою складовою такої системи регулювання є жорстка регламентація грошових потоків, зокрема в частині сплати державним та приватним партнером обов'язкових податкових та неподаткових платежів до бюджетів різного рівня та позабюджетних фондів. При цьому підлягає жорсткій регламентації зворотній зв'язок між бюджетами різного таксономічного рівня та державним і приватним партнером, зокрема в частині надання державному партнеру бюджетної підтримки щодо лісовідновлення, а приватному – щодо компенсації понесених ним збитків не з його вини.

Система регулювання партнерських відносин, які базуються на участі державного й приватного партнера у статутних і нестатутних підприємницьких об'єднаннях, відрізняється від попередньої тим, що органи місцевого самоврядування є не суб'єктами, а об'єктами регулювання. Особливо показово це проявляється при входженні державних і приватних партнерів у кластерні структури. При цій системі регулювання основними суб'єктами регуляторного впливу є обласні управління лісового й мисливського господарства, а також підрозділи державної екологічної інспекції.

ВИСНОВКИ

Підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування значною мірою залежить від використання наявних резервів, які полягають у розширенні площ земель лісгосподарського призначення, нарощенні обсягів та зменшенні

втрат лісосировини, збільшенні масштабів рекреаційного лісокористування та екологізації лісгосподарської та лісоохоронної діяльності. Використання перерахованих резервів потребує формування принципово нових інституціональних передумов діяльності суб'єктів лісгосподарського підприємництва на основі взаємодії державних та приватних партнерів. Найбільшою мірою така взаємодія забезпечується через укладання угод державно-приватного партнерства.

Імплементация інститутів державно-приватного партнерства у сферу лісового господарства як базової передумови підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування потребує внесення змін і доповнень у Закон України «Про державно-приватне партнерство». До сфери застосування державно-приватних партнерств мають бути віднесені окремі фази відтворення лісоресурсного потенціалу. Необхідно чітко визначити форми партнерських відносин щодо здійснення лісгосподарської, лісоохоронної та деревообробної діяльності, а також законодавчо врегулювати перелік державних та приватних партнерів, які матимуть можливість укладати угоди державно-приватного партнерства.

Основними формами державно-приватних партнерств є: 1) передача прав тимчасового користування лісовими та лісгосподарськими активами; 2) входження державних та приватних партнерів у статутні й нестатутні підприємницькі об'єднання. Відповідно до названих форм державно-приватного партнерства мають формуватися і системи регулювання партнерських відносин у сфері лісового господарства. При першій формі органи місцевого самоврядування нарівні з обласними управліннями лісового та мисливського господарства і підрозділами екологічної інспекції є суб'єктами регуляторного впливу на державних та приватних партнерів, при другій – органи місцевого самоврядування вже є об'єктами регуляторного впливу, оскільки вступають з приватними та державними партнерами у підприємницькі об'єднання, зокрема кластерного типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейнека А. М. Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку: монографія / А. М. Дейнека. – К.: Знання, 2009. – 350 с.
2. Карпук А. І. Державно-приватне партнерство у лісовому господарстві: інноваційно-інвестиційний аспект / А. І. Карпук // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 21. – С. 10-13.
3. Коваль Я. В. Проблеми збалансованого лісокористування в системі сталого розвитку / Я. В. Коваль, В. С. Бондар, О. А. Голуб. – К.: Наук. світ, 2005. – 224 с.
4. Лицур І. М. Еколого-економічні проблеми просторової організації лісового комплексу України / І. М. Лицур. – К.: РВПС України, 2010. – 317 с.
5. Лісове господарство України: стратегія розвитку / За ред. І. Р. Юхновського. – К.: Наука. – 2003. – 34 с.
6. Пила В. Регулювання розвитку лісового комплексу України / В. Пила // Розбудова держави. – 2000. – С. 98-103.
7. Шестак М. Державно-приватне партнерство в лісовому господарстві: перспективні напрями та проблеми інституціоналізації / М. Шестак // Економіст. – 2015. – №3 (341). – С. 30-32.

REFERENCES

1. Deyneka A.M. *Lisove hospodarstvo: ekolohe-ekonomichni zasady rozvytku* [Forestry: environmental and economic principles of development]. Kyiv, Znannya, 2009, 350 p. [in Ukrainian].
2. Karpuk A.I. *Derzhano-pryvatne partnerstvo u lisovomu hospodarstvi: innovatsiyno-investytsiynyy aspekt* [Public-private partnership in forestry economy: innovative and investment aspect]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid, 2011, no. 21, pp. 10-13 [in Ukrainian].
3. Koval' Ya.V., Bondar V.S., Holub O.A. *Problemy zbalansovanoho lisokorystuvannya v systemi staloho rozvytku* [Problems of sustainable forest management in the system of sustainable development]. Kyiv, Nauk. svit, 2005, 224 p. [in Ukrainian].
4. Lytsur I.M. *Ekolohe-ekonomichni problemy prostоровoyi orhanizatsiyi lisovoho kompleksu Ukrayiny* [Ecological and economic problems of spatial organization of forest complex of Ukraine]. Kyiv, RVPS Ukrayiny, 2010, 317 p. [in Ukrainian].
5. Yukhnovs'kyi I.R. *Lisove hospodarstvo Ukrayiny: stratehiya rozvytku* [Forest economy of Ukraine: development strategy]. Kyiv, Nauka, 2003, 34 p. [in Ukrainian].
6. Pyla V. *Rehulyuvannya rozvytku lisovoho kompleksu Ukrayiny* [Regulation of the development of forest complex of Ukraine]. Rozbudova derzhavy, 2000, pp. 98-103 [in Ukrainian].
7. Shestak M. *Derzhavno-pryvatne partnerstvo v lisovomu hospodarstvi: perspektivni napryamy ta problemy instytutsionalizatsiyi* [Public-private partnerships in forestry: promising areas and issues of institutionalization]. Ekonomist, 2015, no. 3 (341), pp. 30-32 [in Ukrainian].